

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В РЕЦЕПЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Демченко Н. М.

Проаналізовано педагогічний доробок вітчизняних учених щодо проблем гуманітарної освіти України.

Ключові слова: гуманітарна освіта, принципи гуманітарного розвитку, гуманізація, культура, класична освіта, зміст освіти.

Демченко Н. М. Гуманитарное образование в рецепции отечественных исследователей: история и современность

Проанализировано педагогическое наследие отечественных ученых по проблемам гуманитарного образования Украины.

Ключевые слова: гуманитарное образование, принципы гуманитарного развития, гуманитаризация, культура, классическое образование, содержание образования.

Demchenko N. M. Liberal Education in Perception of the Native Researchers: History and Modernity.

The article analyses research works in problems of liberal education made by representatives of native science.

Keywords: scientific school, principles of humanitarian development, humanizing, culture, classical learning, content of education.

Постановка проблеми. Сучасну українську освіту характеризує тенденція до формування нової педагогічної парадигми. Україна переживає докорінну зміну підходів до освітньої системи та соціокультурної політики. Педагогічна теорія та практика, орієнтуючись на гуманістичні цінності, виявляє спрямованість на створення умов для забезпечення гармонійного становлення та розвитку особистості як індивіда й члена суспільства, відтворення у підростаючому поколінні соціальної, національної і світової культури, формування ціннісної системи, яка базується на загальнолюдських і загальнокультурних цінностях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з'явилася велика кількість досліджень, статей, дисертацій, присвячених різним аспектам питання гуманітаризації освіти та проблем гуманітарної освіти. У працях І. Зязюна, С. Литвиненко, Є. Смотрицького, Л. Тарасова гуманітаризація освіти розглядається в комплексі з гуманізацією; у роботах С. Гончаренко, А. Касьяна, І. Кузнецової, Ю. Мальваного, В. Мудрака відзначається, що в основі гуманітаризації лежить національний антропоцентризм; В. Андрущенко, Л. Вовк виділяють ціннісну (аксіологічну) орієнтацію процесу гуманітаризації освіти на сучасному етапі. Проблеми гуманітарної освіти присвячено низку праць, які відіграли суттєву роль у перебудові навчально-виховного процесу в середніх і вищих навчальних закладах України. Разом із тим, незважаючи на достатню кількість праць сучасників і досліджень з історії освіти другої половини XIX – початку XX століття, необхідно відзначити відсутність спеціальних наукових праць, присвячених вивченню теоретичної спадщини вчених України з проблем теорії та практики гуманітарної освіти.

Мета дослідження. У зв'язку з цим ми і ставимо за мету проаналізувати педагогічний доробок вітчизняних учених другої половини XIX – почат-

ку XX століття та сучасних дослідників щодо проблем гуманітарної освіти України.

Основний матеріал дослідження. У цьому контексті заслуговує на увагу думка С. Сисоевої, що «суспільство інформаційних технологій – постіндустріальне суспільство, на відміну від індустріального суспільства кінця XIX – середини XX століття, значно більшою мірою зацікавлене в особистостях, здатних самостійно і активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до змінних умов життя» [9, с. 395].

У «Концепції гуманітарної освіти України» [7, с. 5] зазначається, що передумовою визнання України в загальносвітовому освітянському просторі виступає розбудова освіти на основі поєднання глибоких національних традицій гуманітарного навчання з орієнтацією на загальні світові гуманістичні цінності та стандарти.

Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття») одним із принципів реформування сучасної сфери освіти і важливою проблемою теорії й практики освіти України проголошується гуманітаризація, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості й планетарне мислення та має забезпечити оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти.

Із метою більш ефективної реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), випереджального інноваційного розвитку освіти, а також створення умов для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя 17 квітня 2002 року було затверджено Національну доктрину розвитку освіти, яка визначила систему концептуальних ідей і поглядів на стратегію й основні напрямки розвитку освіти України у першій чверті XXI століття. На переконання авторів доктрини, запровадження державної політики гуманітарного розвитку освіти та суспільства покликано активно сприяти формуванню нової ціннісної системи сус-

пільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина й патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості.

Збереження національної ідентичності, культурно-духовної своєрідності є істотною складовою сучасної державної політики України. Необхідність формування національного гуманітарного простору викликала потребу введення в державний стратегічний пріоритет науки, освіти, культури, спонукала розробку концепції гуманітарного інформаційного суспільства.

У «Проекті Концепції гуманітарного розвитку України», розробленому робочою групою, очоленою академіком НАПН України М. Г. Жулинським, за науково-методичного та організаційного забезпечення Національного інституту стратегічних досліджень, відзначено, що модель гуманітарного розвитку українського суспільства третього тисячоліття орієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому, створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації.

Концепція наголошує на окремих принципах гуманітарного розвитку України, зокрема: людиноцентризмі як системі поглядів, що визначає розкриття можливостей людини в якості критерію оцінки ефективності держави та зрілості суспільних інститутів, визнаючи невід'ємне право кожної людини на вільний розвиток особистості та реалізацію всіх її здібностей; встановленні рівних можливостей для гармонійного розвитку людини; розкритті комунікативного потенціалу української культури як триєдиного способу формування національної ідентичності та соціалізації людини; розвитку та якнайповнішому використанні культурних надбань нації у багатогранності зв'язків із іншими національними культурами; відкритості для міжкультурної взаємодії з метою забезпечення належного місця України в європейському й глобальному гуманітарному просторі [8].

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі становлення нової освітньої парадигми передбачається вирішення низки основних суперечностей між культурою, яка розвивається, та традиційним способом освіти людини, між цілісністю культури та галузевим принципом її презентації через велику кількість предметних галузей в освіті. Головними шляхами досягнення цього вбачаються: вивчення і розвиток культури, опанування мовою, вивчення та рецепція кращих досягнень світової культури й гуманітарної науки, зокрема, оволодіння основними засобами залучення до світової культури і сучасних засобів наукової комунікації, вироблення стратегії розвитку гуманітарної освіти в гуманітарних, технічних, природничих вищих закладах освіти, розробка системи діагностики якості гуманітарної освіти для визначення відповідності рівня освіти.

Традиційна ж освітня система ґрунтується на трансляції готового знання, відмежованого від динаміки розвитку культури, від життя особистості та соціуму. Вона не враховує зростаючої потреби безперервного розвитку людини в сучасному світі, що динамічно змінюється.

В усі часи важливими гуманітарними чинниками розвитку суспільства виступають освіта, наука та культура. Наявність гуманітарної складової в освіті та в суспільстві в цілому сприяє можливості реалізації особистості в соціумі, засвоєнню нею світоглядних і культурних універсалій. Освіта ж є каналом трансляції культурних цінностей і виступає засобом включення людини в культуру, саме в культурному просторі відбувається послідовна адаптація її як соціальної істоти.

Зрозуміло, що теоретичне осмислення процесу становлення гуманітарної освіти можливе лише на основі глибокого аналізу особливостей розвитку її

складових у різні історичні періоди. Саме для цього потрібні історико-педагогічні дослідження проблеми, які в змозі розкрити питання генезису гуманітарної освіти. При цьому необхідно підкреслити, що, розмірковуючи над проблемами освіти, видатні представники світової педагогічної думки особливу увагу звертали на особливості змісту освіти навчальних закладів гуманітарного спрямування.

Одними з перших гуманітарних закладів освіти були граматичні школи Стародавнього Риму (VI – V ст. до н.е.) та школи риторів, які з'явилися пізніше. У граматичних школах діти вивчали граматiku, риторику, латинську та грецьку мови, у школах риторів – філософію, правознавство, грецьку мову, математику, музику.

В Україні за часів Володимира Великого створювали школи при кафедральних церквах, у яких учителями й вихователями виступало освічене духовенство. У цих навчальних закладах учили читати, писати й рахувати. Починалося навчання з освоєння абетки, окремих складів і слів, потім викладалися проза і поезика, завершувалося вивченням граматики та чисел. Отже, уже за часів Київської Русі в Україні вивчалася інтегрована філологічна дисципліна – словесність, яка поєднувала у собі діалектику, поезику та риторику.

Ще на початку XII століття, в епоху Середньовіччя, в Європі на протигагу соборним і монастирським створювалися латинські школи, котрі дали початок гуманітарним гімназіям, у яких в основу навчання було покладено вивчення грецької та латинської мови та літератури. Згодом в Європі частина гімназій розвинулася в університети. В Україні ж до другої половини XIX століття гуманітарні гімназії залишалися домінуючим середнім навчальним закладом, навчання в якому надавало можливість вступу до університету.

У період Середньовіччя з'явився також термін *Artes liberales*, що у перекладі з латини означає – вільні (шляхетні) мистецтва. До вільних мистецтв зараховували сім галузей навчання: *trivium* (граматика, риторика, діалектика) та *quadrivium* (арифметика, геометрія, астрономія, музика). У цей період різнобічний зміст античної системи освіти поступово переходить до використання обмеженої кількості елементарного матеріалу, що має релігійне спрямування (наприклад, граматику трактувалася як наука, що допомагає зрозуміти церковні книги, риторика – як посібник для написання церковних проповідей, астрономія – щоб вираховувати пасхалії, діалектика – щоб бути готовим до диспуту з еретиками). Така послідовність навчання спиралася на теологію, тобто божественну мудрість.

Гуманітарні ж науки (а отже, й гуманітарна освіта) з перших кроків свого існування називали себе філологією, що у буквальному перекладі з латини означало «любов до вчених занять». Отже, необхідно відзначити, що вивчення наук *trivium* прямо або опосередковано передбачало здобуття та наявність досить високого рівня гуманітарної освіти.

Разом із тим гуманітарні науки викликали суперечки між гуманітаріями та природознавцями про обґрунтування природи гуманітарної науки, із одного боку, гуманітаріями та філософами – відносно межі їхньої компетентності в розумінні людини – із другого.

У XV – XVI столітті, в епоху Відродження, внаслідок змін у середньовічному світогляді, виник європейський гуманістичний рух. У цей період на зміну середньовічному теоцентризму, за яким у центрі світогляду стоїть Бог (з лат. «*toos*»), приходить антропоцентризм (від грец. «*anthropos*» – людина).

У прямому значенні гуманізм означав світську науку та освіченість на протигагу вченому богослов'ю. Нове коло знань, що постало як початок гуманітарного знання – *studia humanitatis*, на

початковому етапі містило комплекс лінгвістично-літературних досліджень, спрямованих на аналіз середньовічної латини, яка на той час була універсальною мовою освіти як складовою культури. У вузькому значенні гуманізм у епоху Відродження означав розповсюдження певного кола гуманітарних знань: граматики, риторики, поезії, історії, моральної філософії, основу яких становила греко-латинська освіченість.

Діячі епохи Відродження збагатили програму класичної освіти, додаючи до неї вивчення давньогрецької мови та відновлюючи справжню латинську мову. Їх приваблювала свобода, виразність і краса класичної літератури. Із освітнього матеріалу класичну літературу вони перетворили на джерело ідеалів виховання. У класичній спадщині намагалися здобути те, що було втрачено у попередній період, – традицію виховання фізично й естетично розвинutoї людини, здатної до самостійних та суспільно корисних дій.

У середині XVIII століття в Німеччині сформувалася неогуманістична педагогічна течія, яка сприяла відродженню інтересу до культури античного світу, визначала ідеалом освіти всебічний розвиток особистості та проголосила культ людини. На відміну від гуманістів епохи Відродження, неогуманісти в навчальному плані середньої школи грецьку мову ставили вище від латини, а також вводили до нього математику, природознавство та історію, обмеживши викладання релігії.

Провідною думкою при формуванні навчального плану для неогуманістів була ідея різнобічної загальної освіти, що становить фундамент у вигляді класичних і німецької мови для подальших занять із філології в університеті, з одного боку, і для занять математикою і природознавством – із другого. Ця система набула назви утративізму (від лат. *utrasque* – «під обома видами», тобто філології і математики).

Представником цієї течії був Вільгельм фон Гумбольдт – німецький філолог, філософ, державний діяч, один із засновників лінгвістики як науки. У своїх працях «Про мислення і мову» (1795), «Про вплив різного характеру мов на літературу і духовний розвиток» (1821), «Про відмінності будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства» (1830-1835) він розвинув учення про мову як безперервний творчий процес та про «внутрішню форму мови» як відображення світосприйняття народу. Його вчення суттєво вплинуло на визначення шляху та напрямку розвитку як всієї європейської, так і вітчизняної гуманітарної думки означеного періоду.

У 1809–1810 роках В. фон Гумбольдт очолював міністерство народної освіти Пруссії та провів радикальну реформу шкільної гімназії, яка поклала початок переходу гуманітарної освіти з релігійного викладання до світського. Він прагнув до того, щоб під час навчання в гімназії дитина досконало засвоїла не лише стародавні мови, а й думки античних мислителів.

Німецький педагог Т. Циллер розвивав ідею концентрації навчальних предметів навколо гуманітарних шкільних дисциплін. Згідно з його теорією ступенів культури, дисципліни навчального плану, незалежно від напрямку закладу освіти, мають розташовуватись у чіткій відповідності до ступенів розвитку загальної культури та історії релігії.

На відміну від XVIII століття, коли відбувався розвиток природничих наук (перш за все математики і фізики), XIX століття стало класичним періодом розвитку «наук про людину» та визначило перехід філософії (зокрема, філософії освіти) від натурфілософської до історіософської, культурофілософської та антропологічної проблематики. У цей час завдяки впливу теоретичних досліджень В. Дільтея відбувається поділ наук на гуманітарні та природничі.

У дореволюційний період у Російській імперії проблеми гуманітарної освіти розглядалися такими педагогічними діячами, як І. Альошинцев, Б. Бурзі, М. Вессель, П. Каптерев, П. Соколов, А. Тимофеев та багатьма іншими. Значну увагу у своїх дослідженнях ці вчені приділяли питанням реформування системи та змісту освіти класичних закладів, проблемам теорії й практики гуманітарної освіти.

Малий енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона визначав, що гуманітарна освіта – система освіти, яка бере свій початок від діяльності гуманітаристів і ставить собі завданням вищий розвиток людської особистості, звільнення її від тиску забобонів і неучтва; в основу покладено вивчення класичної літератури й античного мистецтва. До гуманітарних авторів зараховували науки, які вивчають людину в аспектах її розумової, моральної та суспільної діяльності: філософія, психологія, етика, історія, історія літератури та мистецтв, соціологія та інші.

М. Вессель наголошував, що поєднання стародавньої класичної освіти із християнським ученням стало базисом для нової загальної освіти, і безпосередньо вітчизняні гімназії із часу свого виникнення твердо стали на цю основу: «зробилися християнськими загальноосвітніми класичними закладами» і зберегли цей характер до XIX століття [2, с. 235].

На переконання П. Каптерева, основу гуманітарної освіти, де майже половину навчального часу у планах класичних гімназій та університетів займають стародавні мови, має становити вивчення стародавньої філософської думки, світогляду й мудрості античних учених. Водночас спадок класичних авторів не повинен використовуватись лише як матеріал для граматичних вправ.

Вітчизняний магістр класичної філології, екстраординарний професор Нижинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька Б. Бурзі був упевнений, що гуманітарна школа початку XX століття має спиратись на гуманістичні ідеали стародавньої Греції. У своїй промові, що була виголошена 30 серпня 1902 року на річному акті Інституту князя О. Безбородька в Нижині, учений еллініст говорить: «Історія нам доводить, що наша сучасна європейська культура ... бере свій початок із стародавнього світу, що коліска нашого розумового життя ... має ґрунтом еллінську землю» [1, с. 4].

П. Соколов також переконував, що ідея гуманітарної освіти прийшла до Росії з еллінської, класичної давнини. «Перш за все, – пише він у роботі «Історія педагогічних систем», – ми отримали від класичної давнини ідею школи як самостійного освітньо-виховного закладу, який має завданням освіту людини, розвиток її обдарувань та сил» [11, с. 54].

Директор московського Ліцею пам'яті цесаревича Миколи В. Грінгмут відзначав, що саме середня класична освіта має закласти основи для засвоєння університетських наук. На підтвердження своєї думки педагог наводить п'ять аргументів. По-перше, вища освіта потребує студентів із спеціально натренованим для наукової роботи розумом, що досягається за рахунок тривалої систематичної розумової праці ще у середній школі. По-друге, математика є необхідним, але не єдиним елементом класичного виховання. Вона сприяє розвитку формальних здібностей із логіки людського розвитку, що допомагає аналізувати наукові знання. По-третє, тренуватися в аналізі людської думки необхідно на основі вивчення стародавніх мов, оскільки вся наука за своєю суттю є людською думкою, відтвореною у людському слові, тобто мові. По-четверте, середня школа повинна готувати дитину до життя, розуміння та сприйняття європейської культури. На його думку, сприйняття культури має відбуватися на вивченні її першоджерел, культурних надбань

Риму та Еллади. По-п'яте, на основі еллінського мистецтва і літератури формується та розвивається естетичний смак учня, який є необхідним фактором розумової і духовної діяльності кожної справді освіченої людини [4, с. 32–40]. Отже, будучи активним прихильником державної політики в галузі освіти, В. Грінгмут був переконаний, що гуманітарна складова змісту освіти має становити основу як середньої, так і вищої школи Росії.

Цієї ж думки дотримувався і директор Глухівського вчительського інституту І. Андреевський. Учений зауважував, що класична наука початку ХХ століття визначає характер і напрямок гуманістичної школи, а також обсяг і зміст навчальних дисциплін середньої школи. Зміст освіти класичної школи зберіг свої складові від часів олександрійського періоду грецької освіченості та складається із «семи вільних мистецтв»: риторика має назву теорії словесності, діалектика – логіки, астрономія – космографії, курс арифметики розширено за рахунок алгебри, до мистецтв додалось малювання. Педагог дійшов висновку, що загальноосвітня школа повинна бути лише класичною, а реальною може бути тільки вища, бо класична школа передувала реальній, яка розвинулася на основі класичної, оскільки найбільші наукові відкриття за часів греків зробили саме гуманітарії, представники філософських шкіл Піфагор, Платон, Арістотель.

Ф. Яреш, звертаючись до проблеми реформування середньої школи початку ХХ століття, підкреслював, що її головним виховуючим завданням є гармонійний розвиток моральних і розумових сил дитини; освітніми – розвиток розсудливості та здібності комбінувати ідеї, формування вміння визначати сутність наукового матеріалу, аналізувати й систематизувати його, навчати досконало володіти рідною мовою. Загальноосвітня школа повинна бути гуманітарною, одного типу як для хлопчиків, так і для дівчат, доступною для всіх обдарованих дітей, ґрунтуватися на навчанні рідною мовою.

Педагог пропонував побудувати навчання в загальноосвітній школі на основі трьох ступенів: підготовчого (3 роки), загального гуманістичного (6 років), підготовчого до спеціальних шкіл (2 роки). Останній ступінь передбачалося розділити на два факультети: словесний (розрахований на тих, що вступають до класичних університетів) та природничий (для майбутніх учнів технічних закладів освіти). Основу гуманітарної складової змісту освіти кожного зі ступенів мають становити грецька мова і література, рідна словесність і література, християнська мораль у поєднанні із практичними (математика, астрологічна географія й картографія, загальна географія, малювання та креслення, історія людства, початки громадянського права) і природничими дисциплінами (астрологія, гігієна, гімнастика, ігри, природознавство). На словесному відділенні гуманітарний зміст розширювався за рахунок латини, зарубіжної літератури й риторики. За бажанням учня, можливим було факультативне вивчення сучасних мов (німецької та французької) [12, с. 36–46].

Проблема природи гуманітарного знання, його місця і ролі у загальній науковій картині порушувалася також наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть у неокантіанстві Баденської школи. У цей період певна група наук отримала назву «науки про культуру» (Г. Ріккерт), «науки про дух» (В. Дільтей).

Так, В. Дільтей – німецький філософ-ідеаліст, історик культури, літературознавець і представник філософії життя – уперше ввів у науковий обіг поняття «науки про дух», тобто гуманітарні науки, що виникли як результат дистанціювання гуманітарного знання від філософії та релігії. Учений чітко розмежував науки про дух і природничі науки та протиставив гуманітарну й природничо-наукову методологію. Філософ довів, що при-

родничі науки використовують емпіричний метод аналізу, у той час коли науки про дух (які він ототожнює з гуманітарним знанням) спираються безпосередньо на психічну діяльність – переживання. Наукам про дух присвячені такі його дослідження, як «Вступ до наук про дух» (1880), «Побудова історичного методу в науках про дух» (1910).

Німецький філософ, один із засновників Баденської школи Г. Ріккерт також протиставляє природничим наукам, тобто «наукам про природу», «науки про культуру». У роботах «Науки про природу і науки про культуру» (1911 р.), «Цінності життя і цінності культури» (1912–1913), «Філософія життя» (1922 р.) вчений відзначав, що гуманітарні науки («науки про культуру») – це науки, які досліджують загальні закони явищ та одиничні явища в їхній індивідуальній неповторності. Він переконаний, що явища, які досліджуються науками про культуру, безпосередньо пов'язані з певними цінностями (істина, краса, святість, щастя, моральність).

Криза гуманітаризму в ХХ столітті викликала необхідність пошуку нових шляхів розвитку гуманітарного знання. Перш за все це напрямок сучасної гуманітарної думки, який спирається на ідеї герменевтики.

Х.-Г. Гадамер – німецький філософ другої половини ХХ століття, засновник «філософської герменевтики» – пов'язував гуманітарні науки зі стародавньою традицією в освіті. У своїй праці «Істина та метод» (1960) він відзначав, що сучасні гуманітарні науки помилково розглядаються саме як науки. Корені гуманітарних наук учений вбачав у відчутті мови, у відчутті її історії, які є продуктом гуманітарної освіти. Філософ був переконаний, що у другій половині ХХ століття основою гуманітарних наук, які позиціонувалися від філософії, релігії та природничих наук ще у ХІХ столітті, є гуманістичне визначення освіти (Bildung, paideia), а не методи природничих наук.

За радянських часів гуманітарна освіта розглядалася як сукупність знань у галузі суспільних наук (філософії, історії, філології, права, економіки, мистецтвознавства тощо) та пов'язаних із ними практичних навичок і вмінь. Найважливіший засіб формування світогляду, який відіграє величезну роль у загальному розвитку людей, у їхньому розумовому, моральному та ідейно-політичному вихованні.

Сучасна енциклопедія освіти розглядає гуманітарну освіту як сукупність знань у галузі соціально-гуманітарних наук і пов'язаних із ними практичних навичок і вмінь. Її метою є духовна культура, в якій людина відтворює себе у своїй людській цінності, у повноті своїх переживань, роздумів і мрій; пізнає суспільство на різних етапах його історії, осмислює феномен культури, смисл свого існування та існування іншої людини, що дає змогу адаптуватися до сучасного суспільства [5, с. 159].

У «Концепції гуманітарної освіти України» гуманітарна освіта розглядається як навчально-виховний процес викладання-освоєння гуманітарних дисциплін, головними серед яких є історичні, філософські, політологічні, економічні, соціологічні, культурологічні, філологічні, українознавчі, психолого-педагогічні, правознавчі. Відповідно, зміст освіти визначається науковими здобутками в галузі гуманітарного пізнання та соціальної практики, цивілізаційним досвідом людства, надбанням національної і зарубіжної культури, а також її загальною спрямованістю на всебічний розвиток особистості, виховання національно свідомого громадянина, розповсюдження гуманістичних цінностей [7].

На окрему увагу заслуговує означення гуманітарної освіти Є. Смотрицьким: «Гуманітарна освіта є процес гуманоцентричного та культуроцентричного навчання і виховання, який має на меті засвоєння людиною цінностей культури, що ста-

новлять ядро її світогляду, є невід'ємною складовою переконань і допомагають відповідати на запитання «Як жити?». Він упевнений, що вивчення соціально-гуманітарних дисциплін як загальноосвітніх – має за мету навчити особистість орієнтуватися у «просторі культури», засвоїти ціннісний підхід до світу, на відміну від технократичного та саєнтиського ставлення до оточуючого світу, усвідомити значення екзистенціальної проблематики для формування світогляду [10, с. 69].

Дослідник виділяє певні принципи-характеристики гуманітарної освіти: культуроцентричність, аксіологічність, поліваріативність, діалогічність, емоційність, плюралістичність, толерантність, екзистенційність, ноуменальність. Не можемо не погодитися з думкою Є. Смотрицького про те, що гуманітарна освіта переносить наголос із позитивного (наукового) знання на особистість і культуру з метою відновлення цілісності культури шляхом формування моральної, естетичної, ціннісної свідомості особистості як носія і творця культури [10, с. 70].

Якщо розглядати сутність гуманітарності як «здатність науки до пізнання-розуміння людської індивідуальності, як цілісної єдності в людині загального, особливого й одиничного», то до гуманітарних наук необхідно віднести психологію, педагогіку та етику, вважає А. Касьян. Крім того, до гуманітарних дисциплін він долучає також науки «подвійного підкорення», ті, що належать до сфери природознавства, суспільствознавства, галузь наук про культуру, але мають характер гуманітарності: психофізіологія, соціальна психологія, мистецтвознавство, антропологічно орієнтована історія, філософська антропологія, естетика математики і т.п. [6, с. 19–20].

С. Гончаренко та Ю. Мальований заперечують необхідність розмежування і протиставлення гуманітарної, природничої та математичної освіти [3, с. 4]. На їхню думку, метою вивчення гуманітарно спрямованих дисциплін має стати формування необхідного комплексу знань із проблем розвитку людини, її взаємовідносин із соціальним і природним середовищем; пізнання різних етапів суспільної історії, осмислення феномену культури, сенсу власного буття та існування людства; формування в учнів такої соціальної картини світу, яка б сприяла їхній адаптації до сучасного суспільства.

С. Гончаренко відзначає, що гуманітарний зміст дисциплін пов'язаний із розвитком мислення, формуванням світогляду, вихованням почуттів про органічний зв'язок між дисципліною і розвитком громадянської свідомості, між дисципліною і ставленням до навколишнього світу; має сприяти утвердженню людської гідності учня та розкриттю його потенціальних можливостей. Учений виділяє певні загальні тенденції гуманітаризації шкільної освіти останніх трьох десятиріч, зафіксовані державними й міжнародними стандартами змісту шкільної освіти: введення до навчальних курсів елементів історії філософії, теорії пізнання, методології науки, розкриття її соціального й культурного значення, побудова навчального процесу відповідно до теорії наукового пізнання.

Висновки. Дослідження будь-якого феномену культури завжди потребує звернення до його історії, оскільки саме історія є тим контекстом, поза яким існування жодного культурного феномену (в тому числі і славістики) неможливе. Відповідно, аналіз педагогічної спадщини вчених України другої половини XIX – початку XX століття є важливою складовою реконструкції історичного контексту гуманітарної освіти.

Характеризуючи стан вивчення феномену гуманітарної освіти України другої половини XIX – початку XXI століття в історико-педагогічній літературі, було визначено етапи історіографії і досліджень проблеми: 1850–1920 рр. – проблеми теорії і практики гуманітарної освіти частково розкривалися в контексті зміни пріоритетів розвитку вітчизняної системи освіти та трансформації змісту освіти класичних закладів досліджуваного періоду; 1920–1990 рр. – визначалися як сукупність знань із галузі суспільних наук, що мали визначальне значення для формування світогляду та загального розвитку особистості; 1991р. – до сьогодні – аналізується в ракурсі зміни педагогічної парадигми, переорієнтації змісту освіти на засвоєння особистістю гуманістичних цінностей і формування основ її світогляду на ґрунті загальнолюдської та національної культурної спадщини. Аналіз науково-педагогічної літератури та законодавчих документів про середню і вищу школу дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі більшість дослідників розуміють гуманітаризацію освіти як синтез гуманітарних, природничих і технічних знань; зміну орієнтирів у визначенні освітніх ідеалів; відмову від технократичних підходів; соціокультурне спрямування всього змісту освіти.

Дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми. Подальшого поглибленого узагальнення потребують питання, пов'язані з історією становлення вітчизняних гуманітарних навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурзи Б. Ф. Школьный вопрос в Древней Греции / Речь, произнесённая на годичном акте Института князя Безбородко 30 августа 1902 г. / Б. Ф. Бурзи // Известия Историко-филологического Института кн. Безбородко в Нежине. – Нежин : Типо-литография М. В. Глезера, 1904. – Т. XXI. – С. 3–49.
2. Вессель Н. К. Разъяснению вопроса об облегчении учебных занятий гимназистов / Н. К. Вессель // Русская школа. – 1890. – № 3. – С. 79–86.
3. Гончаренко С. У. Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 2. – С. 2–6; № 3. – С. 2–8.
4. Грингмут В. Наш классицизм / В. Грингмут. – М. : Университетская типография, Страсской бульвар, 1890. – 52 с.
5. Енциклопедія освіти / АПН України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Касьян А. А. Гуманитаризация образования: некоторые теоретические предпосылки / А. А. Касьян // Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 17–22.
7. Концепція гуманітарної освіти України. – К. : Генеза, 1997. – 14 с.
8. Проект від 14.03.2008 р. Концепції гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>.
9. Сисоєва С. Розвиток особистості в умовах постіндустріального суспільства / Світлана Сисоєва // Пол.-укр. журнал. Професійна освіта: педагогіка і психологія / [за ред. Тадеуша Левовицького, Іоланти Вільш, Івана Зазюна, Неллі Нічкало]. – К. : Видавництво Вищої Педагогічної Школи у Ченстохова, 2001. – Ч. III. – С. 395–404.
10. Смотрицький Є. Ю. До питання про зміст гуманітарної освіти / Є. Ю. Смотрицький // Матер. Всеукр. наук.-практ. конференції «Стандарти загальної середньої освіти». – К. : ІЗМН, 1996. – С. 69–70.
11. Соколов П. История педагогических систем / П. Соколов. – СПб. : О. В. Богдановой, 1913. – 613 с.
12. Яреш Ф. Я. Вопрос о реформе среднеобразовательной школы, рассматриваемый с исторической, практической и идеальной точек зрения применительно к запросам современной жизни / Ф. Я. Яреш. – К. : Типография И. И. Горбунова, 1901. – 52 с.

Цитувати: Демченко Н. М. Гуманітарна освіта в рецепції вітчизняних дослідників: історія і сучасність / Н. М. Демченко // Постметодика. – 2013. – № 5. – С. 51–55.

© Н. М. Демченко, 2013. Стаття надійшла в редакцію 24.10.2013 р. ■